

La història intel·lectual que practiquem, tal com és

POMPEU CASANOVAS

INSTITUT DE RECERCA EN INTEL·LIGÈNCIA ARTIFICIAL DEL CONSELL SUPERIOR
D'INVESTIGACIONS CIENTÍFIQUES (IIIÀ-CSIC)
IDT-UAB UNITAT ASSOCIADA AL CSIC
LA TROBE UNIVERSITY LAWTECH RESEARCH GROUP
pompeu.casanovas@iia.csic.es
<https://orcid.org/0000-0002-0980-2371>

Article rebut el 19 d'abril de 2022 i acceptat el 17 de juny de 2022

Resum: Aquest article se centra en la figura de l'investigador, en mostra la dimensió personal i suggereix alguns elements de reflexió, control i autogovern. En aquest sentit, (i) ofereix un marc general per a la pràctica de la història intel·lectual; (ii) distingeix entre subjectivitat, subjectualitat i identitat; (iii) posa alguns exemples extrets de la pràctica de la història intel·lectual abans de la Guerra Civil i després; (iv) proposa mantenir analíticament separats els aspectes d'ontologia, metodologia i epistemologia; (v) tracta les aportacions de la cultura i tècniques digitals en la pràctica de l'investigador, (vi) advoca per la construcció d'equips tant per mitigar en la mesura del possible els biaixos com per enfrontar-se a la complexitat dels productes conceptuals de les societats humanes, i (vii) defensa al final la personalitat, identitat i intuïció plurals de l'investigador per dur a terme aquesta recerca.

Mots clau: història intel·lectual, metodologia, ontologia, JOCIH, subjectivitat, anàlisi de dades, Guerra Civil

The Intellectual History that we practice, just as it is

Abstract: This article focuses on the figure of the researcher, showing his personal dimension and suggesting some elements of reflection, control and self-government. In this sense, (i) it provides a general framework for the practice of intellectual history; (ii) distinguishes between subjectivity, subjectivity, and identity; (iii) offers some examples from the practice of intellectual history before and after the Spanish Civil War; (iv) proposes to keep analytically separated the aspects of ontology, methodology, and epistemology; (v) deals with the contributions of digital culture and techniques in the practice of the researcher; (vi) advocates for setting research teams both to mitigate biases as much as possible, and to address the complexity of the conceptual outcomes of human societies; (vii) and ultimately defends the plural personality, identity and intuition of the researcher to carry out this work.

Keywords: intellectual history, methodology, ontology, JOCIH, subjectivity, data analysis, Spanish Civil War

1/ Introducció

El tema que Maria Arquer i Xavier Serra ens han proposat és certament engatjador.¹ Tractaré aquí les figures de l'historiador, el filòsof i el científic social com a practicants d'història intel·lectual, p. ex. com a *investigadors*. Inevitablement, el que explicaré té un vessant personal que no he volgut obviar, sinó posar de manifest.

Parlar de la història intel·lectual catalana, d'historiografia, i de publicacions en obert és tot un repte, perquè significa aprofitar l'oportunitat de reflexionar una mica sobre la revolució digital que estem vivint i sobre la possibilitat de recuperar el passat de moltes formes possibles. Com a memòria històrica, com a experiència viva, com a evolució temporal, com a galeria d'imatges i formes, com a models teòrics –estadístics, cognitius, econòmics, etc.

Dividiré aquest article en diverses parts. Em referiré primer a la situació de la història intel·lectual catalana; després exposaré alguns elements formals, per passar de seguida a la figura de l'investigador, la seva subjectivitat, el paper de les emocions, com poden ser controlades i, finalment, quin és el seu procés i resultat. Connectaré breument aquests elements amb la tecnologia digital i les publicacions digitals en obert al final. Amb l'edició del *Journal of Catalan Intellectual History* (JOCIH) de fons, parlaré, doncs, de la història intel·lectual que practiquem, tal com és. Des d'un punt de vista, com he dit, personal.²

2/ La situació de la història intel·lectual

La història intel·lectual catalana passa, com la sueca,³ *desapercebuda*, i presenta algunes característiques que són similars: (i) està *infrarepresentada* en els programes d'estudi oficials de filosofia i història; (ii) està *infrasubvencionada*

1. Aquest article és una reelaboració de la ponència presentada a la 53a edició de la Universitat Catalana d'Estiu, al curs *Les figures de l'intel·lectual i del filòsof*, coordinat per Maria Arquer i Xavier Serra (18 i 19 d'agost del 2021). Amb Joan Cuscó, Wendy R. Simon i Mario Macías vam presentar la secció anomenada «La cultura filosòfica a Catalunya i el *Journal of Catalan Intellectual History*».
2. El lector interessat en història intel·lectual a Catalunya pot consultar, Casanovas, Monserrat-Molas, Simon (2017). Per a la nova etapa de la revista: <https://journalofcatalanintellectualhistory.org/index.php/jocih>. Vegeu també la presentació que en fa Macías (2023). Sobre història de la filosofia, cal parar atenció a l'excel·lent síntesi o «geografia intel·lectual» dibuixada per Cuscó (2023) en aquest mateix volum. Així, no cal repetir aquí els noms. L'esforç de recuperació dut a terme per Pere Lluís Font i Jordi Sales ha estat seguit per almenys dues generacions més de filòsofs que han intentat reparar el que van trobar no solament trencat, sinó esmicolat. En aquest sentit, no hi ha hagut només un esforç intel·lectual, sinó de justícia pròpiament restaurativa que va més enllà, per cert, del que hom pugui considerar polític.
3. Així ho ha expressat Jansson (2021) referint-se a la comparació amb la història cultural en llengua anglesa.

en els programes de recerca; (iii) està *desacreditada* en els plans acadèmics tant estatals com nacionals; (iv) i el que és encara més excitant i podem aprofitar: amb totes les contribucions que hi ha hagut, com a camp comú, com a domini intel·lectual, la teoria i la història de la història intel·lectual catalana *estan encara per fer*, des dels Estudis Universitaris Catalans de principis de segle, amb la saga dels Rubió –Ors, Lluch i Balaguer–⁴ a l’obra imponent de Miquel Batllori.⁵

El fet que el català sigui una llengua minoritària i les classificacions disciplinars (historiadors amb historiadors, sociòlegs amb sociòlegs, filòsofs amb filòsofs) hi tenen molt a veure. I també la integració dels investigadors que la practiquen de manera interdisciplinària en camps estatals, nacionals i internacionals que els avaluen en funció del càlcul del seu impacte en les revistes i en funció dels interessos de les àrees i departaments universitaris oficials.

Això no és exclusiu de l’Estat espanyol. A l’exterior, la història intel·lectual catalana tendeix a integrar-se en els estudis de literatura espanyola i portuguesa (ibèrica) i llatinoamericana, o en els estudis culturals. Hauríem d’aprendre de què van fer i com, els intel·lectuals catalans a l’exili, de Ferrater Mora (Bryn Mawr College) a Manuel Duran (Yale). No penso que es diluïssin en la cultura hispànica. Van mantenir la identitat, híbrida de moltes maneres, però el que és més important és que amb la globalització, en el món digital, i amb els més de dos-cents mil catalans que estan vivint fora de Catalunya avui mateix, s’esborra o es transforma si més no la línia tallant entre l’endins i l’enfora que va marcar la vida i l’obra de la primera onada d’intel·lectuals a l’exili (com Ferrater), la segona onada d’intel·lectuals a l’estranger (com és el cas de Salvador Giner o Josep-Ramon Llobera), i de la tercera tanda d’intel·lectuals al món (com, ara mateix, Montserrat Guibernau, al

4. Cf. Sobrequés. Peláez, i Vilanova i Vila-Abadal (2018).

5. Em refereixo aquí a la història de la història intel·lectual, no a les múltiples reflexions sobre el caràcter, tipus i desenvolupaments de la rica historiografia catalana. En aquest sentit, cada generació d'historiadors ha dit la seva en un camp comú. Josep Fontana, Jaume Sobrequés, Antoni Simon, Eva Serra, Jordi Casassas, Oscar Jané, Enric Pujol, i un llarg etcètera han contribuït a la discussió. Tampoc em refereixo a la reflexió sobre camps específics, o dels autors i obres que s’hi associen de forma prèvia (història de la filosofia, història del dret, història de l’economia, història de l’art...). El que apunto és que la història de les idees és un camp transversal, no fàcilment acceptat per tothom, que no ha rebut encara un tractament específic. Així, la història de la literatura i la història cultural acaben convertint-se en un lloc de la memòria on es classifiquen tot tipus d’obres sobre el pensament i la cultura. El que és propi de la història intel·lectual és la cerca de models, patrons, regularitats, motllos, esquemes, instruments, eines conceptuals, que poden ser incorporats a comportaments i pràctiques socials, i poden ser reutilitzats i modificats per donar lloc a d’altres productes, ja siguin obres o pràctiques. Això té conseqüències metodològiques, perquè fer història intel·lectual significa incorporar també molts tipus diferents de coneixements, substantius o formals, depenent del problema que l'historiador es planteja. El punt clau és el coneixement.

Queen's College de Londres, o Joan-Ramon Resina, a Stanford). La tercera onada ja no es troba amb les limitacions de la primera i la segona —en què el dilema era dicotòmic: tornar o no tornar. Poden estar simultàniament a dins i a fora, i això representa una situació que permet una identitat distinta.

I els intel·lectuals de dins, per dir-ho així, també poden ser a fora: basta que tinguin en compte i escriguin en el codi diferent que significa la traducció a una altra llengua i un altre context cultural. Ningú diria, per exemple, que la investigació sobre Ramon Llull i sobre la transculturalitat medieval que fa Alexander Fidora és local. Ben al contrari, és universal i Llull genera avui el mateix interès que va suscitar en el jove Leibniz quan el llegia en llatí. Avui dia la societat digital ha democratitzat també, per dir-ho així, la *république des savants*.

Valdria la pena esbrinar quants joves són en departaments que inclouen la catalanística i els estudis culturals catalans, i com funciona la xarxa. Crec que l'Institut Ramon Llull hi està molt a sobre. Però, de fet, quan busquem informació sobre l'estat dels estudis, podem trobar-nos amb la resposta que Joan-Ramon Resina (2012: 49) va donar fa alguns anys:

Having been asked to comment on the state of Catalan Studies in the United States, I must consider it an invitation to speak about myself. Not because my vanity prompts me to say, as Louis XIVth allegedly said, that I am the thing itself, but rather because, in the absence of programs of Catalan Studies in this country, I can only refer to my subjective experience to answer a question that has been addressed to me for reasons that must appear pertinent to others.

També Batllori va fer una reflexió similar sobre la filosofia catalana.⁶ Així, no constitueix cap sorpresa la conclusió de Resina: «Els estudis catalans no tenen encara un lloc sota el sol acadèmic». Resina es referia només a la literatura i la crítica cultural i literària, que és el seu àmbit. N'hi ha d'altres. Pel que fa a la història intel·lectual, hauríem d'anar pensant a: (i) desinstitucionalitzar el discurs, sense lligar-lo només a les institucions acadèmiques, els

6. Batllori (2003: 63) va encapçalar un dels seus darrers textos (al qual em referiré més tard, cf. nota 11) amb la següent reflexió: «Voldria començar amb una petita anècdota sobre la qüestió de si existeix o no una filosofia catalana. Essent professor de la Universitat de Harvard, Juan Marichal, l'editor i estudiós de la vida i de l'obra política de Manuel Azaña, un col·lega americà li preguntà quina matèria hi ensenyava. En contestar-li ell que història del pensament llatinoamericà, el col·lega li replicà: "Però, és que n'hi ha?" A Nord-amèrica, alguns no en sabien absolutament res. Un desconeixement que probablement s'estén a la filosofia catalana». Cf. M. Batllori, «Ignasi Casanovas i Frederic Clascar. Historiografia i recuperació del pensament del set-cents i el vuit-cents», a J. Monserrat i P. Casanovas, *Pensament i Filosofia a Catalunya, v. I: 1900-1923*, INHECA/Societat Catalana de Filosofia, p. 63-80 (p. 63).

departaments, o les universitats; (ii) fixar-nos en la gran quantitat d'aportacions que es poden fer (i de fet es fan) des de camps especialitzats de saber aparentment molt distants entre si (com l'enginyeria, la matemàtica, l'antropologia, la història, l'arquitectura, la ciència política, la medicina o totes les branques de la filosofia); (iii) sortir, útils com són, de les classificacions i els índexs de bibliometria (com ara «estudis ibèrics, estudis culturals, catalanística, hispanística...»); (iv) centrar-nos en la utilitat i l'interès d'investigacions específiques sobre objectes i subjectes de coneixement concrets (ja sigui Ramon Llull, la tecnologia musulmana de l'aigua a la València medieval, o el pactisme jurídic); (v) estudiar i entendre la metodologia aportada per la disseminació dels projectes d'investigació d'altres disciplines que no són la nostra.

Si ho fem així, el risc d'establir una divisió massa estricta entre l'endins i l'enfora; el nostrat i l'estranger; o –el que és més arriscat– entre allò acadèmic i el que no ho és, es minimitza. Insistiré sobre aquest punt, perquè la història intel·lectual sempre ha estat la cruïlla, el punt de trobada, de moltes disciplines i personalitats distintes, amb un objectiu comú: l'anàlisi conceptual d'elements i sistemes culturals complexos. I una característica comuna: la llibertat que dona seguir un punt de vista personal, no necessàriament lligat a una sola disciplina. Això es pot fer en qualsevol llengua, depenent de quina en sigui l'audiència.

Si l'audiència és global, podem adoptar una llengua global també. Els països nòrdics –com Suècia– o Holanda, que tenen llengües minoritàries i són nació, estat, i una cultura diferenciada, ja fa temps que imparteixen l'educació superior en anglès. En ciència, en dret i tecnologia (el meu camp d'investigació), aquesta és la llengua comuna.

Però no hi hauria d'haver cap problema a escriure en totes les llengües amb què l'investigador se senti còmode. I especialment en la llengua catalana, que és la nostra, i que no determina el contingut del que hom hi pot expressar. Tornaré sobre aquest punt, perquè la llengua ha estat fins ara també el punt d'integració i defensa de la personalitat i cultura catalana els darrers segles i, reprenent l'expressió de Prudenci Bertrana (Castellanos, 2005), si la determinació d'escriure en català és una vocació suïcida, també ho és per al cultivador d'història intel·lectual la determinació de *no* escriure en català i substituir-lo exclusivament per l'anglès o pel castellà perquè són suposadament més globals. Escriure en anglès permet una disseminació, discussió i contrast més amplis. Escriure en la llengua pròpia, una expressió millor.⁷

7. Les llengües no són semànticament intercanviables. Hi ha elements de difícil traducció que depenen de la cultura que les sustenta i la identitat compartida dels parlants. Agafem només un trosset de la caracterització final dels catalans que fa Rodolf Llorens Jordana, plena de jocs i contrasentits amb expressions fetes, a *Com han estat i com som els catalans* (1969, 1998: 275: « (...) no tenim llana al clatell ni pèls a la llengua, però rebem la gent

Escriure en totes dues (o més), un esforç de comprensió, que és com un deure d'integració personal i intel·lectual de les diverses cultures que l'autor comparteix.⁸

3/ Models i metamodels

De fet, cada cop que mirem cap al passat i l'observem com un conjunt de dades, afegim alguna cosa que no hi era. La nostra mirada és, per dir-ho així, creadora, i per bé que intentem depurar la nostra subjectivitat i donar com a resultat una història neta, la veritat és que les teories i conceptes que utilitzem són com una teranyina que atrapa i enganxa cada cop més les dades que considerem com a tals –com a «dades»– i lliga també l'analista a les formes conceptuals que utilitza i llança cap el present i cap el futur. Hi ha una paradoxa aquí: d'una banda les dades són les que són, tossudes i pesades, n'hi ha que cauen pel seu propi pes. Però d'altra banda, la seva selecció, anàlisi i interpretació transforma els referents i els objectes (ja siguin coses, estats de coses o relacions) en entitats digitals, en informació, i com a tal són lleugeres com el vol de les mosques. De ser el que són passem a dir el que són, i de dir el que són passem al que volem que diguin, o més encara, al que els fem dir d'acord amb la metodologia emprada.

La imatge de la teranyina i la mosca no és només una metàfora. Alguna cosa així han fet Hashmi, Lam, Casanovas i De Koker (2024) en atrapar més de quatre-cents conceptes utilitzats en dret en una estructura de xarxa, a partir d'una enquesta de més de nou-cents articles especialitzats sobre «compliment jurídic» (*legal compliance*). El fet que l'àmbit jurídic estigui travessat per totes aquestes relacions és un fet que normalment passa desapercebut. La metodologia estadística i la visualització corresponent serveixen per això.

---

a repèl; no ens mamem el dit, però bevem a galet i combreguem amb rodes de molí. Així som d'olles els de can Bon'olla del Torrent de l'Olla». Traduir-ho (aproximadament) a una altra llengua constitueix un repte. Hom ha de pensar des d'aquesta altra llengua, amb referents, nuclis de significat i expressions fetes diferents. El resultat de la traducció pot ser ben interessant, però no pot transmetre amb la mateixa precisió les connotacions de sentir que el text de Jordana desperta en el lector i que aquest darrer reconeix de manera natural si en comparteix la llengua i els referents.

8. Crec que és cert el que ja assenyalava Joan Fuster: la llengua que hom ha après a parlar de petit a la família és determinant en la tria de la llengua literària, perquè és el motlle cultural (*dispositiu* i *mecanisme* en deia ell) on s'encabeix l'aprenentatge de les altres. Vegeu la síntesi que n'ha fet Xavier Serra (2023: 31-42). Però també cal apuntar aquí a la llibertat de l'investigador en la tria quan escriu en diversos contextos i per a públics diversos. Especialment en el cas de membres de famílies que comparteixen dues llengües o més, no és clar que n'hi hagi una de dominant. La tria conté elements personals, culturals i professionals. Vegeu la reflexió que fa Simon (2023) en aquest mateix volum.

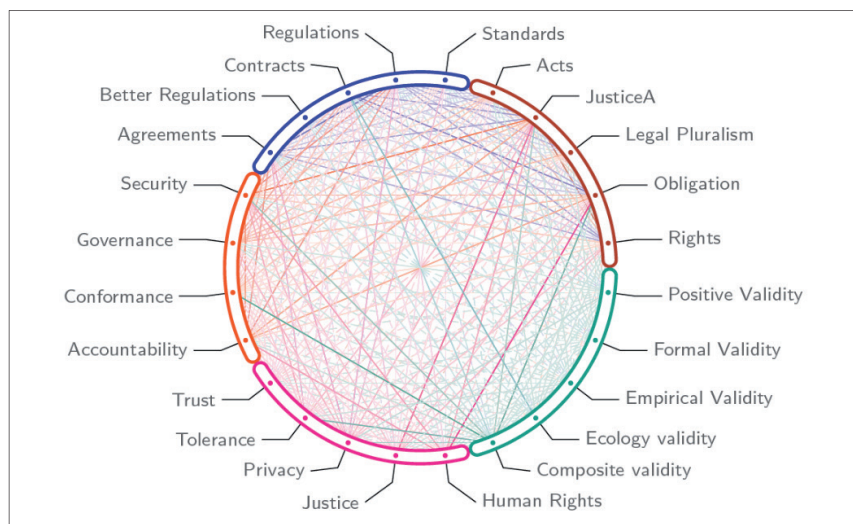

FIGURA 1. Correlacions entre conceptes jurídics. Font: Hashmi, Lam, Casanovas i de Koker (2024)

	Legal Concepts	Coeff.	S.E.	C.R.	P
Hard Law	Rights	1.000			
	Obligation	2.908	0.550	5.284	
	Legal Pluralism	-0.222	0.129	-1.723	0.085
	JusticeA	2.351	0.428	5.494	
Soft Law	Acts	0.118	0.075	1.563	0.118
	Standards	1.000			
	Regulations	4.049	1.917	2.112	0.035
	Contracts	1.805	0.970	1.862	0.063
	Better Regulations	0.021	0.056	0.379	0.705
Policies	Agreements	3.538	1.671	2.117	0.034
	Security	1.000			
	Governance	0.417	0.074	5.605	
	Conformance	0.318	0.055	5.741	
Ethics	Accountability	0.699	0.077	9.034	
	Trust	1.000			
	Tolerance	2.983	2.842	1.049	0.294
	Privacy	4.507	4.264	1.057	0.290
	Justice	6.108	5.760	1.061	0.289
Legal Validity	Human Rights	13.275	12.481	1.064	0.287
	Composite Validity	1.000			
	Ecology Validity	0.000	0.003	0.142	0.887
	Empirical Validity	0.005	0.039	0.142	0.887
	Formal Validity	0.000	0.000	-0.128	0.898
	Positive Validity	0.001	0.004	0.139	0.889

TAULA 1. Mètriques. Font: Hashmi, Lam, Casanovas i De Koker (2024). S.E = Standard Error; C.R = Critical Ratio; P = Probability.

El diagrama de la figura 1 i la taula corresponent han estat produïts després d'efectuar una classificació de conceptes i de calcular-ne les correlacions mitjançant diversos coeficients (en aquest cas, Pearson, Jaccard i Sorensen). La seva interpretació, però, requereix la teoria que hem imaginat per produir i *fer sentit de les dades*.⁹ Com que els conceptes són generals, no específics de cap camp i situació determinada, utilitzem un metamodel que requereix l'elaboració de conceptes teòrics per interpretar les correlacions. En aquest cas, volíem poblar un concepte de dret i d'aplicació jurídica que hem anomenat *governança jurídica* i que serveix per descriure el funcionament del dret digital al segle XXI mitjançant llenguatges d'ordinador (el *metaestat de dret*). Volíem integrar l'ètica i les polítiques públiques dins del metamodel, perquè això és el que ens trobarem a partir d'ara en la societat digital: *models de governança en ecosistemes de regulació* (Casanovas, De Koker i Hashmi, 2022).

Aquests instruments metodològics i el seu ús teòric són molt comuns en intel·ligència artificial, perquè constitueixen l'estructura de base des de la qual es pot partir. Des d'aquest punt de vista, són el pilar en què es basen els models teòrics i la semàntica que es posa en pràctica tant per explicar els fonaments d'un programa com per desenvolupar-lo tècnicament a partir de llenguatges formals i algorismes. És a dir, articulen el panorama general o univers del discurs de (i) les pressuposicions epistemològiques, (ii) l'ontologia, (iii) la metodologia que es posa en obra per construir el sistema. Analíticament, és millor mantenir aquests aspectes separats —epistemologia, ontologia, metodologia—, però tots tres són essencials per oferir una visió de conjunt, i el que cal és que no hi hagi contradiccions entre si. Tot això és conegut en filosofia de la ciència, perquè la construcció de metamodels ha rebut molta atenció els darrers anys, especialment lligada a les simulacions (Khatouri, Benamara, Breikopf i Demange, 2022).

Tanmateix, no és d'això del que voldria parlar, sinó d'alguns aspectes que no se solen posar gaire de manifest i que em sembla que són importants respecte a la història intel·lectual. En primer lloc, els metamodels incorporen alguna cosa més que les tres dimensions clàssiques que acabo d'esmentar: incorporen també la *visió subjectiva* del seu autor o autors, i això significa que la seva adopció implica (i) una filosofia pràctica (incloent-hi una visió ètica i política); (ii) i una filosofia de la història. I la història intel·lectual, justament, comporta l'estudi de totes aquestes coses, mitjançant les metodologies que es vulgui, però amb un alt grau de creativitat, intuïció i història personal que és millor descloure i posar de manifest també.

9. La teoria ja és en la construcció de les dades. Per exemple, hem classificat en el diagrama de manera preliminar els contractes com a *soft law* perquè aquesta categoria aglutina les distintes formes d'acords. La majoria dels juristes els classificaria, però, com a *hard law* perquè els efectes dels contractes privats són vinculants i obligatoris des del punt de vista del dret públic. Podem construir els conjunts de diverses maneres possibles, encara en discussió.

4/ Subjectivitat

He d'insistir en la subjectivitat, perquè si en ciència fa un paper, en història i en ciències socials constitueix un component de què no podem ni hem de desfer-nos. Això no significa manca de rigor. Significa solament que la perspectiva adoptada pels autors incorpora la seva trajectòria, aquella que no s'explica ni és a la superfície, sinó que és colgada, tàcita en els escrits o models, i per tant ha de ser redescoberta per l'analista un cop passat el temps. La subjectivitat en història intel·lectual és inevitable, i això atén tant l'inconscient com la consciència de l'investigador.

Fariem bé de prestar atenció als darrers desenvolupaments de la neurociència cognitiva sobre això, i especialment a l'anomenada neuropsicoanàlisi. Per sorpresa de molts, han estat els neurocientífics de darrera generació els qui, continuant amb el treball de Jaak Panksepp (1943-2017), Antonio Damasio (1944) i Jean LeDoux (1949), han redescobert la relació de l'obra de Freud amb el contingut de la consciència partint de les propietats físiques del cervell. L'emergència de la consciència, de la subjectivitat, ha estat un dels problemes més difícils de resoldre per a la ciència del segle xx. Encara ho és avui. Mark Solms acaba de mostrar com es poden usar els algorismes de Karl J. Friston (1959) sobre la denominada «energia lliure» [*free energy principle*].¹⁰ Seguir el desenvolupament matemàtic de l'autoorganització contra l'entropia no és certament senzill. Tot això és encara matèria de recerca. Però la descoberta que la subjectivitat impregna tot el comportament cerebral i que els sentiments, afectes i aferències situades fora del còrtex són encara més essencials per explicar la conducta que la representació mental i l'abstracció conscient és important i va ser anticipada per Freud (Solms, 2021).

És aquesta la connexió que ens interessa ara, perquè els historiadors, vulguin o no, interpreten en funció dels seus valors, i imaginem retrospectivament i anticipada tant en funció de les seves hipòtesis com dels sentiments que generen i que les generen també. És important tenir-ho en compte: tant per interpretar com per controlar les interpretacions. El que els filòsofs anomenaven «sensacions» van després. Els sentiments, les emocions, són presents abans, durant i després d'escriure, i la seva font pot restar profundament immersa en el context que l'investigador fa seu quan recopila, construeix, analitza i usa les dades. Tant com el producte del seu treball –la història intel·lectual– són els historiadors els qui són importants aquí.

10. Segons Friston (2013), «life –or biological self-organization– is an inevitable and emergent property of any (ergodic) random dynamical system that possesses a Markov blanket».

5/ Subjectivitat, subjectualitat i identitat

Separaré primer la *subjectivitat* –una propietat individual– de la *subjectualitat*, la relació del subjecte amb el seu entorn, amb els altres subjectes, i amb els objectes cognitius que construeix. El tema de la subjectualitat de l'autor és clàssic en la sociologia reflexiva de la segona meitat del segle passat. Erving Goffman (1922-1982), Aaron Cicourel (1928-2023), Pierre Bourdieu (1930-2002) s'ho van plantejar directament, com a objecte d'estudi. Bourdieu, per exemple, afirmava:

Ce qui me désole quand je lis certains travaux de sociologues, c'est que des gens qui font profession d'objectiver le monde social soient si peu capables de s'objectiver eux-mêmes et ne voient pas que ce qui parle dans leur discours d'apparence scientifique, ce n'est pas l'objet, mais leur rapport à l'objet: ils trahissent le ressentiment, l'envie, la concupiscence sociale, des aspirations inconscientes, de la haine, des tas de choses non analysées. (DuVerlie i Bourdieu, 1987: 197)

Però el que irritava més el sociòleg francès era el que denominava *etnocentrisme del savi*, p. ex. tota la càrrega cultural i social que arrossega l'observador de forma inconscient en la reflexió exterior al seu objecte i que reproduceix sense adonar-se'n quan fa ciència social, economia, història o antropologia.

És aquesta càrrega cultural la que pròpiament configura el tema de la *identitat* que, encara, ha de distingir-se de la subjectivitat i la subjectualitat. La identitat té a veure amb els altres, amb el diàleg, amb el col·lectiu i, com hem vist en relació amb la historiografia, amb el camp o domini que es construeix des del coneixement. Partint dels llenguatges de representació, nosaltres diríem avui que la identitat està directament vinculada a la relació que establim entre dades i metadades. N'és un resultat que, al mateix temps, emmarca altres resultats i per tant constitueix un marc dinàmic, un *framework* que articula el que anem pensant, dient, fent... i sentint (i aquí ve el problema).

Així, la *subjectivitat* es refereix a l'individu concret que pensa i escriu, les seves característiques, manies, temes i estils. La *subjectualitat* es refereix a la relació d'aquest individu amb el seu entorn (físic, cognitiu i informatiu). La *identitat* travessa totes dues dimensions i les engalza en el joc de possibilitats i limitacions que ofereix la pròpia llengua, en el pensament propi. Justament per això és un tema essencial. I ho és també perquè el joc de la identitat sobre les dues dimensions del subjecte introdueix la multiplicitat. Com que hi ha patrons identitaris, esquemes culturals que s'aprenen i hom segueix quasi automàticament, la seva identificació condueix a *identitats*, en plural, d'acord amb la progressió del temps, el canvi d'espai i la pluralitat de contextos en què operen.

6/ Emocions i creences

Els historiadors mateixos, les seves històries personals, importen. A Catalunya, a Espanya, la Guerra Civil va obrir una ferida molt profunda sentida per tots els historiadors, de les idees o no, em temo que fins avui mateix. Vist amb certa distància, penso que aquest fet sempre s'ha de tenir en compte tant en les lectures com en les descripcions històriques. Formen part d'aquest context íntim que acaba enganxant-se a l'investigador com una segona pell. Bastant delicada, per cert. Posaré un parell d'exemples, primer, de dos historiadors de les idees a Catalunya força diferents entre si, a cavall de la guerra. I posaré després un exemple de postguerra sobre la identitat, perquè les històries personals no s'haurien de tractar de forma crua, separant vida i obra, com si diguéssim, sinó considerant la vida a través de l'obra, que penso que és la manera correcta d'abordar aquest problema. I encara, després, l'obra a través de l'obra, en què la vida ja desapareix, perquè es dilueix en la xarxa col·lectiva de la intel·ligència que la degluteix i la transforma.

El primer és una anècdota viscuda, sobre el pare Miquel Batllori. Probablement en Josep Monserrat i jo mateix vam ser de les últimes persones que el vam tractar. Va ser en ocasió de la conferència del 26 de febrer del 2002 en el curs «Pensament i Filosofia a Catalunya. I: 1900-1923» a l'INEHCA. Un any després, el 9 de febrer del 2003, moria a la residència dels jesuïtes de Sant Cugat del Vallès, on va residir durant els seus darrers anys. Li havíem demanat una contribució sobre el seu mestre, el pare Ignasi Casanovas, i és per això que, malgrat la fragilitat de la seva salut, va acceptar.¹¹ Vam visitar-lo diverses vegades, i el vam anar a buscar i tornar en cotxe a la residència i a la seu de l'INEHCA. Vam parlar de filosofia catalana i d'història de les idees, i vaig aprofitar per demanar-li l'opinió sobre els falangistes catalans, especialment sobre Ignasi Agustí, l'autor de *Mariona Rebull*, i director i fundador de *Destino*. Agustí va escriure també alguns assaigs històrics com *Un siglo de Cataluña* (1940) i *Cataluña, entre tradición y revolución* (1952). Com és sabut, després de militar a la Lliga Nacionalista, Agustí es passà al bàndol franquista, entrà a la Falange i va adoptar el castellà com la seva única llengua d'expressió literària.¹² La reacció de Batllori quan va sentir aquest nom va ser fulminant. Va començar a picar amb una força sorprenent damunt la guantera del cotxe mentre cridava «era un traïdor, era un traïdor!». Sempre he recordat després aquesta reacció espontània del gran historiador quan el llegia,

11. La conferència fou enregistrada en vídeo, transcrita i revisada pel mateix Miquel Batllori, dies abans del seu traspàs. Emma Teodoro va fer-ne una edició audiovisual (IDT-UAB, febrer 2022). Probablement fou el darrer text que el pare Batllori va revisar. Vegeu a la bibliografia Batllori (2003), amb comentaris sobre les múltiples reedicions.

12. Agustí mantingué l'ideari falangista fins als anys setanta, cosa que en va provocar la substitució el 1957 com a director de *Destino* (i de fet la venda dels seus drets de propietat de la revista). Vegeu, per a una anàlisi aprofundida, Vilanova i Vila d'Abadal (2019).

perquè la seva prosa, molt pulcra, amb alguns arcaïsmes deliberats, expressa anàlisis molt equilibrades sobre la conducta dels protagonistes de la història, i Batllori no s'hauria mai permès expressions com aquestes en els seus escrits.

El segon exemple és el cas contrari. Em refereixo a l'historiador i filòsof del dret Francisco Elías de Tejada (1917-1974).¹³ Elías era un conegut investigador franquista, però tenia una peculiaritat: era carlí. El seu concepte d'Espanya era plural, *las Españas*. I com a tal, va començar a investigar minuciosament la història intel·lectual medieval, barroca i moderna de Galícia, Portugal, el Regne de Navarra i la Corona d'Aragó, incloent-hi (i separant) Aragó, Catalunya, València, Mallorca, Nàpols, Sicília i Sardenya. Per la seva posició estava, diguem-ne, molt més protegit que d'altres, i per tant es podia permetre expressar les seves idees i admiració per la Corona d'Aragó d'una manera molt més rotunda i molt més lliure que els historiadors pròpiament catalans. Per exemple, comentant el famós capítol CLVI del *Dotzè del Crestià*, en què Francesc Eiximenis exalta les llibertats del poble, la contenció dels reis i la lluita contra la figura del tirà, Elías escriu:

Hemos copiado este largo texto con la veneración con que deberá ser leído por el lector que tenga este libro entre las manos. Como prueba mayor de las tergiversaciones que de la verdadera tradición española se vienen haciendo desde que el maldito Felipe V comenzó a europeizarnos a la francesa. De él resulta la voluntad popular como exclusivo origen inmediato de la potestad política, sin equívocos ni adulteraciones. Pero Eiximenis es todavía más radical: la franquía original de las comunidades no se detiene en la elección de la persona del gobernante, incluye la facultad de optar por la forma del régimen. Leyendo a Eiximenis, el lector se encuentra dentro de un auténtico caso de 'self-government', ya que las juzga aptas en el mismo capítulo CLVI del Dotzè para optar entre el gobierno de un príncipe o regirse por sí mismas. (Elías de Tejada i Percopo, 1965: 133)

El que diu i com ho diu han de separar-se. L'estil i la retòrica agressiva són comuns amb els escriptors provinents del falangisme de guerra. El contingut, no. Una comparació, per exemple, amb la retòrica d'Ignasi Agustí, o amb els assaigs d'història dels escriptors falangistes catalans (molts, Eugeni d'Ors el primer, seguidors de Carl Schmitt) ho deixa clar. Les idees de fons estaven

13. De família extremeña, nascut a Madrid, Elías era del règim. Pertangué a l'Asociación de Estudiantes Católicos i a las Juventudes Tradicionalistas, i va formar part del Servicio Español del Profesorado de Falange. La seva és una carrera acadèmica de catedràtic espanyol de just després de la guerra; va començar el 1940. S'incorporà a l'Alzamiento Nacional des del principi. Fou catedràtic a les universitats de Múrcia i Sevilla i, finalment, a la Complutense de Madrid. Al final de la seva vida es declarava català d'adopció, i de fet, durant els seus quatre darrers anys, fou corresposal de l'Institut d'Estudis Catalans de 1974 a 1978.

enunciades des de la Introducció de la *Historia del pensamiento político catalán*:

[...] el principado es la patria originaria de ese *self-government* que tantos papanatas europeizados han querido presentar como fórmula anglosajona que hermane al imperio con la libertad política. (Elías de Tejada, 1963: 15)

Elías escrivia amb i des del sentiments confrontats de les seves lluites polítiques. En la tensió que es feu evident a partir del Concordat de 1953 entre les faccions falangistes, carlines i religioses del règim (opusdeistes principalment), la tolerància era la regla. Hi havia certament una manca interna d'acord que podia ser (i fou) ferotge, però res comparable amb la depuració dels primers trenta anys del règim i la vigilància directa que la policia exerciria sobre els intel·lectuals catalans, fins i tot en democràcia, tal com ha mostrat Francesc Foguet (2019) en el cas de Pere Quart. Tot això ha tingut, com sabem ara, seqüeles en el present contemporani fins avui mateix.

Segui com sigui, per sobre la controvèrsia, les lluites polítiques i les emocions a flor de pell a l'hora d'escriure, en el cas d'Elías de Tejada hi havia l'ofici, la feina ben feta, perquè cercava, trobava, llegia i analitzava els textos fins allà on li era possible amb l'instrumental teòric i metodològic de què disposava. Anava a trobar els documents originals (alguns de no publicats encara) als arxius. Això ja fou notat per Ferran Soldevila en la seva recensió de *Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval* (1950), segons el qual «gràcies al lirisme que alguna hora el traeix, el Sr. Elías de Tejada arriba altres vegades a expressions felices, a precises qualificacions, a definicions exactes» (1954: 325-326).

Doncs sí, una cosa no treu l'altra. El mateix autor visceralment antiil·lustrat i antieuropeu, proclivi a l'entusiasme verbal, que escrivia «amo a Cataluña con latidos de enamorado que se esposa» (Elías de Tejada, 1973, 2018: 65) –era capaç de sintetitzar el pensament abstracte amb precisió i de comunicar-lo molt clarament. Així exalta la noció de *llibertat* d'Eiximenis, compara les concepcions del dret –natural, positiva i divina– de Ramon Llull amb la idea de justícia, i intueix el paper de l'ideari franciscà en el govern del principat. Disparava amb bala (és un dir), i deia així coses que altres potser pensaven sense expressar-les tan clarament. Com, per exemple, quan descriu els enfrontaments d'Arnau de Vilanova amb «esta legión blanquinegra nacida para refutar las aseveraciones de quienes postulaban una vuelta a la letra estricta del *Evangelio* con mengua de las instituciones eclesiásticas y de los intereses de la cátedra de Roma», és a dir, els dominics de la Inquisició (Elías de Tejada i Percopo, 1965: 56).

Amb això no vull dir que hi hagués cap acostament democràtic ni una història de les idees de signe liberal. Qui no era de la Falange, tradicionalista catòlic, d'Acción Católica o requetè no tenia lloc en el sanguinari primer

franquisme. Els rectors de les universitats de València, Oviedo i Granada havien estat afusellats.¹⁴

Convé no oblidar aquest fet que es va estendre fins als anys seixanta, per bé que *Laye*, *Escorial* o *Índice* expressessin inquietuds noves.¹⁵ Hi ha un tipus d'història intel·lectual, la que és més propera als partits polítics i als moviments socials, que és millor llegir no com a història, sinó com a memòria, crònica orgànica, o textos de política pràctica, especialment si l'autor filtra el discurs a través de la seva experiència directa. Es produeix aleshores una situació on l'àmbit de reflexió és delimitat pel context organitzatiu de les accions individuals o col·lectives. És possible estudiar aquest tipus de textos com a expressions de filosofia pràctica, en què el centre se situa en els partits, la lluita política, els moviments socials, i no en els conceptes teòrics, la metodologia utilitzada o les pressuposicions epistèmiques. Així, molts dels discursos sobre els intel·lectuals en la transició democràtica espanyola dels primers anys del segle XXI poden ser identificats ells mateixos com a discursos polítics de la transició.

7/ Diàleg i historiografia

Cada autor va bastint, a mesura que escriu, una perspectiva que és tant personal com teòrica. En el fons, les lectures i interpretacions culturals es fan des de les que els altres fan. La història intel·lectual i la història de la cultura són camps marcadament relacionals, compartits, *dialògics*. I respecte a les tesis i opinions dels altres, la gent s'inspira, segueix, afirma, construeix, acorda, consensua, coincideix, refereix, aporta, continua, s'aparta, discuteix, difereix, nega, polemítza, i de vegades també es baralla sorollosament. Som en la pragmàtica externa o exògena de la investigació, i en la forma com aquesta s'expressa en una llengua natural que permet tots aquests matisos.

Per seguir amb l'exemple d'Elías, situava les obres en context, fent una interpretació que anava més enllà del significat dels mots i del discurs per escatir-ne la funció i les causes. Li interessava l'arrelament de les idees en determinats grups socials, i com i per què les obres de teologia i filosofia política canviaven el seu entorn i moldejaven el que seria, podria ser o podria haver estat el seu futur. Els seus comentaris sobre els juristes catalans

14. Salvador Vila Hernández, arabista i deixeble d'Unamuno, rector de la Universitat de Granada, fou afusellat el 1936. Leopoldo García-Alas García-Argüelles, rector de la Universitat d'Oviedo, fill de Leopoldo Alas Clarín, fou afusellat el 1937. El metge Joan Baptista Peset Alexandre, rector de la Universitat de València, fou afusellat el 1941.
15. Vegeu Vilanova Vida d'Abadal (2020). Vilanova assenyala les causes per les quals la proposta cultural franquista no va prosperar a Catalunya i, especialment, la derrota prime-renca de la cultura i revistes falangistes, ja entre el 1945 i el 1950. El teixit social i cultural català va demostrar ser certament massa dens per ser fàcilment penetrable. Això no afecta l'existència de la repressió lingüística, cultural i política: aquesta va seguir actuant amb distintes formes.

del segle xv, especialment sobre el *Curiarum Extragravatorium*,¹⁶ de Jaume Callís (1364/1370-434) i l'*Apparatus*¹⁷ de Tomàs Mieres (1400-1474) no són endògens. La lectura d'aquestes obres el duu a connectar-les, entre d'altres, amb les tesis dels romanistes de la Universitat de Bolonya (on Mieres havia estudiat), p. ex. amb la seva gènesi i context immediat.

Però el que vull assenyalar és que aquesta tasca és complexa. Elías fa la interpretació del pactisme en dret públic català, per exemple, què significaven els drets en una monarquia limitada: (i) tenint en compte l'ascensió d'una capa no nobiliària de mercaders i mariners a la ciutat de Barcelona, distinta del braç eclesiàstic i militar, però també oposada a la menestralia que la pressionava per baix,¹⁸ (ii) tenint en compte la posició dels juristes del rei respecte al conflicte entre la Biga i la Busca, que duria a la fi a la guerra civil de la segona meitat del segle, (iii) i contrastant aquesta interpretació amb les de Jaume Vicens Vives, Guillem Maria de Brocà, Eduardo de Hinojosa, Joaquim de Camps Arboix, i d'altres historiadors i crítics, com Nicolau d'Olwer i Manuel de Montoliu (amb qui generalment Elías de Tejada no coincideix). Resultaria força interessant comparar aquesta perspectiva primerenca del pactisme jurídic amb la descripció, més tècnica i dual des del punt de vista polític, recentment proposada per Tomàs de Montagut i Pere Ripoll (2021).

Elías intenta mantenir separats els conceptes de la tradició liberal –com *estat de dret* o *llibertat* (avui dia en diríem *llibertat negativa*)– dels conceptes tal com eren elaborats pels juristes del segle xv. Així *llibertats* significa, aquí, «franquícies dels vincles feudals de vassallatge». Hi ha sempre almenys dos nivells explícits de lectura: la filològica, a la lletra; i la teòrica, que és on l'autor compara la seva interpretació amb la dels altres. Aquest segon nivell manté la tensió i crea el camp. Però n'hi ha un tercer, no explícit, tàcit, tan endogen com exogen, que (ja m'hi he referit) és difícil de veure perquè els arbres no deixen veure el bosc.

Em refereixo al treball cultural de la pròpia llengua sobre l'escriptor, i la manera com la nodreix a partir de la seva experiència d'ell mateix, dels altres, i del seu context. És també un joc dialògic de tercer nivell, perquè el tou de cultura encastat en la pròpia llengua també treballa, i l'escriptor és un capacitador, un habilitador, un *enabler*, que té la feina de conjugar i ampliar els

16. D. Iacobi à Calicio. *Curiarum extragravatorium rerum summis illustratum*; Guardiola, Juan; Septgranges, Corneille de, Herederos de, 1556. Original conservat a la Universitat de Salamanca.

17. Tomàs Mieres. *Apparatus super constitutionibus et capitulis Curiarum generalium Catholoniae*, Barcelona, 1621.

18. Mieres era, per Elías de Tejada (1963: 312), «auténtico intérprete de la salida de la Cataluña de Alfonso IV, de una clase nueva burguesa y comerciante, marinera y rica, cuya meta consistía en la instauración de un sistema de libertades que la capacitase para competir con la nobleza y en una sólida jerarquización social que la defendiese de las clases inferiores».

límits culturals de la seva pròpia eina. Això condueix al tercer exemple sobre el joc i el treball de la identitat, basant-me en els cursos de literatura catalana contemporània de Gabriel Ferrater (1965-67, 2019), editats recentment per Jordi Cornudella. Hi arribarem de seguida de manera indirecta.

8/ Identitats

La identitat és una propietat col·lectiva. Es refereix a allò que els individus pressuposen quan defineixen la seva conducta i l'alineen amb la dels altres: ens referim a la cultura, a la llengua, al dipòsit que hom assumeix en l'educació i l'enculturació que rep des de petit i que l'incardina dins d'una comunitat de parlants, familiars, amics o professionals. La identitat personal evoluciona al ritme de la història personal, i per tant no es tracta de cap atribut, ni de cap propietat al marge del seu propi canvi. Per això és difícil parlar-ne o analitzar-la des d'un conjunt determinat de conceptes tancats, d'una semàntica. Les identitats, en plural, són *híbrides*. A Catalunya, és clar que la convivència amb dues llengües distintes marca tots aquells que escriuen i s'expressen tant en un idioma com en l'altre. I actualment la integració de catalans en cultures distintes d'arreu del món —joves, bàsicament— hi afegeix encara més complexitat. Tant com la dels escriptors provinents d'altres cultures que formen part del milió i mig d'immigrants arribats a Catalunya des de principis del mil·lenni.

Això no és nou. Potser perquè les històries personals són possibles i al segle XVIII es va obrir al seu redós una porta que encara no s'ha tancat. Pensar, escriure, es converteix en una forma de resistència, en una lluita contra l'entropia cultural i social que dilueix l'autonomia no només literària, sinó també personal de l'escriptor. Gabriel Ferrater ho va veure bé després d'analitzar l'obra poètica de Carner, Foix, i especialment, Riba. Com els fragments de l'experiència quotidiana són necessaris per interpretar els referents immediats de la poesia,¹⁹ i com el poeta troba un punt d'equilibri entre la memòria, els seus records, i la creació del poema per expressar una cosa nova. Breu, creure que «la finalitat de la literatura són les idees que manifesta»²⁰ és un error, com ho és que «la gràcia del vers és en els efectes fònics que proporciona».²¹ El treball de la llengua sobre l'escriptor també importa, i és també per això que la gramàtica i les formes d'expressió constitueixen elements que calia canviar en el primer terç del segle XX per fer del català una llengua moderna. L'ús de la llengua forma part de la identitat, també entesa com una mena de compro-

19. Ferrater posa un munt d'exemples extrets dels poemes escrits a Barcelona en temps de guerra: «trompetes sonen lluny» són les de la caserna de Pedralbes; les «campanes greus» són les de Sarrià, etc. (Ferrater, 1965-67, 2019: 94 i s.)

20. Ferrater, *op. cit.* p. 167. Aquest aspecte de l'obra de Ferrater ha estat ben assenyalat i analitzat per Joan-Josep Vallbé (2017: 136.143).

21. Ferrater, *op. cit.* p. 145.

mís personal, existencial, amb la forma d'expressió pròpia, més que no pas amb una cultura, en general.

Ferrater assenyalava també un tercer error: creure que l'obra de l'escriptor pot ser explicada per la classe social a la qual pertany, o dins de la qual ha estat educat. Això és típic de l'època de la segona postguerra, començant als anys cinquanta del segle passat. L'època del realisme social en poesia i de les explicacions macroeconòmiques o macrosociològiques partint del marxisme com a ideologia de combat. També aquí Ferrater l'encertava, perquè són coses distintes. La subjectivitat –perquè d'això es tracta– no es pot confondre amb la subjectualitat. I, tal com ell assenyalava, la transmissió de les formes culturals, a Catalunya, no passaven completament per l'educació ni per un ensenyament rigorós de la llengua, la història i la literatura.

Però el que hom llegeix de petit surt de gran. I això val especialment per als escriptors i intel·lectuals, mal que hagin estat condemnats a l'autodidacticisme sistemàtic. Amb quins contes van aprendre a llegir els representants del realisme social de l'època, de Gil de Biedma a Castellet, escrivissin en un idioma o altre?

Dalí va recordar molts cops l'influx en la seva imaginació de petit dels dibuixos de Llaverias i de Junceda en els contes de Josep Maria Folch i Torres.²² Això passava abans de la guerra. Els contes més populars en castellà a la República en el decenni dels anys trenta, com ho van ser més tard també, després de la guerra, corresponen als de Celia, el personatge que Encarnación Aragonese y de Urquijo, Elena Fortún, va crear per als infants espanyols i per expressar-se a si mateixa.

Jo vaig llegir *Los cuentos que Celia cuenta a los niños* (1951) per curiositat, ja de gran. Em va sorprendre la cruesa dels contes i dels personatges (especialment els masculins), fins que em vaig adonar que l'autora ho feia expressament, p. ex. reflectia i deformava críticament la realitat ambient que havia vist, tal com la sentia.²³ Mirava dins del mirall del *callejón del Gato*,

22. Cf. Salvador Dalí (1963, 1978, 2004). He tractat més pormenoritzadament aquesta relació a Casanovas (2008).

23. Vegeu, sobre la vida de Encarnación Aragonese y de Urquijo i la relació entre vida i obra, Marisol Dorao (1999). La Biblioteca Virtual de Madrid ha posat a disposició pública els manuscrits mecanografiats originals. Aquí l'autora va reunir alguns articles publicats a *El Sol* des del 1939-1940, mentre vivia a l'Argentina. Comença amb la història de la violència del pederasta i assassí Gilles de Rais –«El cuento de Barba Azul y la historia de feroces Barba Azules». I continua amb la història americana de l'antic esclau Booker Washington i la seva tasca educativa. Les descripcions són molt directes: «Sus jóvenes amigos marchaban delante de él, jugando sin prestar atención alguna al niño negro que los seguía... ¡Eran blancos! Eran de la raza preferida por Dios a la que ha entregado el gobierno de la Tierra, con sus plantaciones, sus bestias y sus negros». Segueix amb la història de les múltiples relacions amoroses del bandoler Luis Candelas –«Las mujeres del bandido de Madrid»– i els fets i funcions de «Las Hetairas griegas, amigas de Poetas y Filósofos». No són contes per a nens. Cf. Elena Fortún (1949).

per dir-ho amb Valle Inclán. Realment no tenia res a veure amb la revista *Patufet*. En altres contes de l'època, parlo de memòria, el mestre es mor i els nens expressen la seva alegria. N'hi ha un en què un nen negre no para de rebre trompades de mestres i alumnes pel color de la seva pell, però té un cor tan bo tan bo, que decideix assumir els càstigs físics dels altres nens, fins que després d'una darrera pallissa, com a premi final a tanta bondat... es torna blanc! Blanc a cops. Això també és surrealisme. La crueltat és constant en l'obra d'una autora que la va patir en carn pròpia i que va influir en la generació d'escriptors posterior (Carmen Laforet, Martín Gaité...). Un conte com aquest també dispara amb bala. Subverteix l'ordre establert amb els seus mateixos arguments. Duts a conclusions absurdes, els procediments autoritaris, patriarcal, classistes i racistes de la moral catòlica imperant quedaven al descobert. Això no només val pel franquisme: és anterior, també, i s'aplica a la fortíssima desigualtat social a l'Espanya del primer terç del segle xx.

Hi ha, però, una limitació en l'intent de trobar referents immediats per l'expressió lingüística. Pròpiament no hi ha solipsisme lingüístic, significat únicament personal, però sí que l'expressió pot ser feta de manera que les imatges que conté siguin críptiques i difícils d'interpretar si hom no té informació de primera mà. Parlar, escriure, llegir, veure i mirar són activitats distintes. John Berger té bons llibres sobre aquest tema, p. ex. *Another Way of Telling* (2016) amb el fotògraf Jean Mohr, on mostra justament que la interpretació directa del significat d'una fotografia (o d'una imatge) duu generalment a conclusions falses. Si només tenim la imatge poètica, podem entendre-la (limitadament també), però no explicar-la fins allà on sigui possible, que és el que guia la història intel·lectual.

L'ècfrasi poètica de Foix, pot servir d'exemple. No podem saber qui són els referents de «marxants secrets d'obscenes gavardines» d'*On he deixat les claus* (1942) o de «bouer d'ull avetós», de *Les irrealis omegues* (1949), si l'autor mateix no ho revela. La segona expressió es refereix a la imatge dels arbres que Foix tenia a l'esquena reflectits en l'ull d'un pastor durant una conversa mantinguda en una de les seves excursions de muntanya (Ferrater, *op. cit.* 401). La primera es refereix als pistolers de la FAI, que feien servir gavardines d'amples butxaques per portar les pistoles. No podem arribar al detall, però de tota manera interpretem i fem sentit de les expressions i les imatges. Les associacions que podem fer-hi a sobre, per cert, les intuïcions que duen d'un punt a l'altre en una mena d'abducció contínua, entren també en aquesta dansa.

En la història catalana de l'exili, hi va haver marxants secrets de gavardines que van ser dibuixants, poetes, escriptors, o filòsofs, com és el cas d'Alfons Vidal i Planas (1891-1965), que acabà adquirint un doctorat en metafísica i ensenyant filosofia a Tijuana. Ferrater té una idea molt interessant al final del seu curs de literatura catalana: diu que seria possible confeccionar un diccionari poètic d'aquests patrons, un «diccionari d'imatges» ja codificades

que permetria llegir millor els poetes afeccionats a elaborar aquesta mena d'esquemes gràfics. És justament la possibilitat d'elaborar aquests diccionaris el que avui s'està considerant, perquè per a la interconnexió automàtica del coneixement es requereixen vocabularis multilingües de termes, conceptes, i expressions. Però els diccionaris d'avui dia ja no són només per a humans. Són per tal que les màquines puguin llegir, indexar i servir, entre moltes altres coses, també literatura, filosofia, pintura i música. Les humanitats també s'han tornat digitals.

9/ La història intel·lectual en l'univers digital

Constitueix la història intel·lectual una disciplina? Podem definir d'alguna manera el seu objecte, límits, contextos i les relacions entre els que la practiquem? Hi ha preguntes i metodologies que li siguin pròpies?

Podríem citar grans noms i escoles del segle XIX i XX —els anglesos, francesos, italians, holandesos, nord-americans, de la fenomenologia a l'hermenèutica i la semiòtica, de l'escola dels Annals a l'escola de Cambridge, passant pels postmoderns i defensors de les construccions performatives i el «gir lingüístic». Hi ha grans noms, sens dubte, J. G. A. Pocock (1924-) i Quentin Skinner (1940-), entre d'altres.

Respondré de forma personal, que és com penso que es practica. M'agraden les preguntes concretes i la llibertat de mètode per fer-les i intentar resoldre-les. Una mica paradoxalment, la història intel·lectual pot no ser ni històrica ni intel·lectual. Neix de la curiositat, i és a la cruïlla de diferents camps, a escollir segons la pregunta formulada. No té per què seguir cap escola, ni situar-se en una àrea acadèmica concreta. És propera a l'assaig com a gènere literari, però això no n'exclou el rigor ni l'aplicació de mètodes formals i computacionals quan poden aportar valor.

Les humanitats digitals poden ser definides com l'aplicació de tot tipus de tecnologies per millorar el resultat i les anàlisis de dades. Hi ha tecnologies bàsiques, que són aplicables al descobriment de fonts i objectes de recerca en història antiga i arqueologia, i que han revolucionat aquests àmbits. La tecnologia LIDAR (*Laser Imaging, Detection, and Ranging*) ha estat massivament aplicada per al descobriment d'elements físics i arquitectònics —des de jaciments prehistòrics fins a ciutats de civilitzacions antigues i campaments romans— que havien romàs ocults fins ara. Entre 2010 i 2020 hi ha hagut una gran eclosió de totes les tecnologies que poden ser aplicades a la història i, més específicament, a la història intel·lectual (Berry i Anders, 2017).

Podem posar exemples d'estudis estadístics en el camp de la bibliometria que poden incloure cents de mils, milions d'entitats representant autors i obres, camps sencers d'estudi, ja que, com és el cas de l'estudi de les xarxes d'internet (Molontay i Nagy, 2021), els mapes de la denominada DBpedia, o els models de mineria de dades *ngram* que Google ha posat a disposició

dels usuaris (Michel, Shen *et al.*, 2011). Amb totes les precaucions, les eines són realment útils per dimensionar l'abast i impacte comparatiu dels autors i de les obres. Ha permès l'eclosió definitiva de la lingüística de corpus i el desenvolupament de les tècniques de processament del llenguatge natural (NLP, *Natural Language Processing*).²⁴ Cal adonar-se de la feina feta en aquest sentit a Catalunya, amb equips dedicats a l'anàlisi computacional²⁵ i corpus de dades lingüístiques ja elaborats que poden ser utilitzats.²⁶ L'aplicació de les tècniques d'intel·ligència artificial generativa (i no solament simbòlica) a la semàntica pot donar encara més resultats si hom arriba a conjugar ontologies i la denominada «injecció semàntica» (*semantic injection*) en els processos de *prompting* i refinament (*fine-tuning*) propis dels transformadors (*transformers*) i LLM (*Large Language Models*).²⁷

Amb els anomenats llenguatges del web semàntic, aquestes tècniques han estat clau per desenvolupar les idees de Ciència en Obert (*Open Science*) i de publicacions a Accés Obert (*Open Access*) basades en la vinculació de dades i metadades (*linked data*). El que es pretén és incentivar la creació d'un nou espai públic per al coneixement amb la creativitat i participació de tothom. Tal com diu el Manifest pel Domini Públic de Communia:

El domini públic, tal com l'entendem, és la riquesa d'informació lliure de les barreres d'accés o reutilització que solen estar associades a la protecció dels drets d'autor, ja sigui perquè està lliure de qualsevol protecció dels drets d'autor o perquè els titulars dels drets han decidit eliminar aquestes barreres. És la base de la nostra comprensió personal expressada pel nostre coneixement i cultura compartits. És la matèria primera de la qual es deriva el nou coneixement i es creen noves obres culturals. *El domini públic actua com un mecanisme de protecció que garanteix que aquesta matèria primera estigui disponible al seu cost de reproducció (prop de zero) i que tots els membres de la societat hi*

24. Vegeu, per exemple, Meroño-Peñuela, Ashkpour, Van Erp *et al.* (2015). Hem publicat ja a la JOCIH treballs d'Albert Meroño (2017) i d'Adam Wyner (2017).
25. Vegeu els articles reunits en el volum editat per Àngels Massip-Bonet i Maria-Pilar Perea (2021).
26. Hi ha diversos corpus en català: (i) el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA), amb textos no anotats del segle XI al XVIII, (ii) el Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC), lematitzat i categoritzat, del 1830 al 2003 (CTILC); (iii) SCRIPTA, amb textos des del segle XIII al XXI. Vegeu-ne la descripció i una síntesi dels mètodes i tècniques de processament a Castellón-Masalles (2021: 45-64). Per a un exemple d'anàlisi històrica de substantius, adjectius i adverbis sobre CTILC (prop de 72 milions de mots), vegeu Gemma Bel-Enguix (2021: 65-81). Bel-Enguix estudia l'evolució i distribució dels elements lèxics més freqüents en sis etapes històriques des del segle XIX: (i) el Període Isabelí (1843-1868), (ii) el Sexenni Liberal (1868-1874), (iii) la Restauració Borbònica (1875-1930), (iv) República i Guerra Civil (1931-1939), (v) Franquisme (1949-1978), (vi) Règim del 78 (1978-1988).
27. Ens hem ocupat fa poc d'aquestes possibilitats a Casanovas, Hashmi i Poblet (2023: 22-38).

puguin contribuir. Disposar d'un domini públic sa i pròsper és essencial per al benestar econòmic i social de les nostres societats.²⁸

10/ Metodologia

Caldria fer un punt i apart en aquest punt sobre metodologia. A mesura que la història intel·lectual s'allunya de les obres i dels autors concrets, entra en un discurs cada cop més general sobre grans unitats –sigui Espanya, Catalunya, el paper dels intel·lectuals o la globalització– en què es pot discutir incansablement sobre interpretacions de la història. Hi ha dues maneres senzilles de separar els debats generals (i la ideologia), de la història intel·lectual *tout court*; i totes dues estan relacionades amb el coneixement.

La primera és atendre a les fonts primàries i acudir als arxius i als museus. És imprescindible per aportar nous materials (no només una mirada) i focalitzar més les hipòtesis que hom ha de sustentar, explicar i provar. Això darrer és un repte per a la historiografia en general.

La segona és utilitzar els instruments adequats per estudiar l'objecte construït. Per això és difícil de vegades per als historiadors estudiar els filòsofs, i per als filòsofs, els historiadors. Els uns han de bastir un llenguatge comprensiu del llenguatge estudiat i entendre'n les potencialitats i els límits. Això, quan es tracta de lògica, matemàtica o epistemologia, requereix una especialització professional. Els altres han de comprendre, ordenar i aplicar el bagatge instrumental que prové de les ciències socials i l'economia, des de l'estadística fins als models teòrics de l'economia. I també requereix especialització. En història intel·lectual, cadascú fa el seu balanç, i és el resultat el que compta per ser avaluat.

Un exemple de la importància de les fonts primàries i del coneixement especialitzat per interpretar-les ha tingut lloc recentment. Daniel F. Mansfeld, un matemàtic que ja s'havia interessat per la interpretació d'una taula en escriptura cuneïforme que conté càlculs de geometria, Plimpton 322, acaba de descobrir que una altra taula d'argila –la denominada Si.427, 900-1600 aC– conté el teorema de Pitàgores (en triples trigonomètrics) (Mansfeld i Widberger, 2017; Mansfeld, 2020). Aparentment fou usada per fer mesures de terrenys en un moment d'expansió agrària de la cultura babilònica. Això ens hauria de posar en guàrdia sobre les datacions retrospectives, els mitjans de transmissió del coneixement i l'atribució d'invençions intel·lectuals. La innovació es dona molts cops per motius pràctics, i hem de tenir en compte el que encara no sabem i està per descobrir sobre la vida i l'ecologia cultural i natural en les societats antigues i les seves formes de transmissió en l'espai i el temps. A Austràlia, les històries de la pujada del nivell del mar i la for-

28. Cf. <http://communia-project.eu/>

mació d'illes i penínsules han estat conservades en el folklore i les llengües aborígens, entre 9.000 i 13.000 anys aC.²⁹ L'art i les formes estètiques poden enregistrar i emmagatzemar també informació, ciència i tecnologia (Curtis, Reid i Ballard, 2012). Aquest tipus d'estudi requereix la formació d'equips interdisciplinaris especialitzats.

Justament la interdisciplinarietat i la formació d'equips amb punts de vista plurals són un bon primer antídote contra el que ha estat anomenat un «biaix ideològic» o «partisà» –*partisan bias*. Un biaix que ha rebut molta atenció últimament en recerca, per trobar-hi remei o almenys mitigar-lo en la confecció i interpretació de les dades. És important perquè els biaixos de tot tipus es transmeten a màquines i programes en la societat digital i les màquines poden replicar, per dir-ho així, els valors i *partis pris* de qui les programa. La regulació de la intel·ligència artificial és molt sensible a aquest fet (Ntousi *et al.*, 2020). És important preservar la capacitat d'incorporar nova informació, analitzar-la des de perspectives diferents, i canviar els punts de vista, les tesis i les teories si cal.

A més, per acabar de complicar la troca, cal tenir en compte que les llengües naturals amb què operem normalment no són les úniques. L'anàlisi cultural és complexa i hauria de començar pel coneixement de les característiques de la pròpia llengua, per veure'n i calibrar-ne els avantatges i les limitacions. Hi ha llengües polisintètiques amb una morfologia verbal complexa que permet referir-se i trastocar subjectes i objectes d'una manera molt més lliure que les llengües indoeuropees.³⁰ Els lingüistes ho anomenen *ergativitat*. Això afecta la manera de processar informació en les frases i de representar i situar-se en el món dels parlants. No hi ha un únic sistema gramatical fix, com no hi ha cap referència estàtica, i aquestes formes gramaticals afecten la pròpia visió del món.³¹

Podem referir-nos a la plasticitat de la ment. Els processos mentals són diferents i depenen de la llengua utilitzada, que, al seu torn, no presenta una sintaxi «pura», sinó que, per dir-ho amb Vicent Salvador (2021: 25) es troba

29. Cf. <https://theconversation.com/ancient-aboriginal-stories-preserve-history-of-a-rise-in-sea-level-36010>

30. Una llengua polisintètica presenta mots inusualment llargs perquè les paraules es componen de molts morfemes superposats amb significats diferents, que es poden ajuntar per formar unitats de sentit complexes.

31. Tornant a exemples australians, el Murrinhpatha, una llengua viva del nord del continent, conté una gran variabilitat de marcadors que poden ser utilitzats en qualsevol ordre per indicar la posició no només del parlant, sinó dels objectes de l'escena que descriu, ja siguin accions o estats de coses en el món. Això suggereix una forma particular d'organització del pensament dependent d'aquestes formes gramaticals complexes. Cf. Nordlinger i Kidd (2023). Per a la importància de l'ordenació de processament gramatical en relació al raonament i formes de pensament, cf. Kenneally (2023).

arrelada en contextos pragmàtics on la «dimensió sintagmàtica de la gramaticalització» també en determina les formes.

La constitució d'equips plurals i multidisciplinaris, i l'elaboració d'una metodologia compartida replicable i avaluable solen donar bons resultats en la mitigació de biaixos. Són una protecció si més no contra la dificultat d'establir els fets que és ben coneguda en ciències socials com *l'efecte Rashomon*, és a dir, la possibilitat efectiva de proveir diverses descripcions i explicacions contradictòries sobre el mateix fet.³² En història intel·lectual, aquesta necessitat és encara més acusada perquè, com veurem de seguida, la tendència a situar-la com un component de la filosofia pràctica és molt forta. El camp de les idees és un camp de batalla, i ja hi ha massa exemples d'aquesta característica per obviar-la o pretendre que ens movem només en un terreny asèptic i científic.

11/ Debats, dissensions i controvèrsies

Els debats més generals –sobre nacionalitats o sobre el futur immediat o llunyà– solen ser debats polítics més que no pas de recerca. Però per la seva pròpia naturalesa, i també pel seu marcat caràcter personal, la història intel·lectual té molt present aquest vessant diagnòstic, polèmic, de discussió sobre els valors implícits, les finalitats col·lectives i els models d'organització econòmica, social, cultural i política. Aquest debat és inevitable i pot ser profitós, però ha de mantenir-se separat de la recerca pròpiament dita. El gènere que li correspon –l'assaig, ja sigui literari, filosòfic, polític o històric– té elements de disseminació, d'obertura a cercles de lectura més amplis que solen respondre i participar mitjançant blogs personals en obert. Hi ha cada cop més gent que hi diu la seva en una mena de flux d'idees viu i constant a la xarxa, amb resultats desiguals.

La figura vuitcentista de l'intel·lectual –projectada des del *J'accuse* d'Émile Zola sobre el cas Dreyfus (publicada al diari *Aurore* el 13 de gener del 1898), ampliada amb *La trahison des clercs* de Julien Benda (1927) contra el nacionalisme i la violència de Maurras i Barrès, reverberada en els plantejaments polítics del liberalisme, l'esquerra i la dreta del segle xx, repetida en les qüestions religioses, de gènere i ètniques del segle xxi– apunta al lligam entre l'escriptor i la construcció d'un espai públic que se situa entre les regles econòmiques del mercat i les normes polítiques estatals.

L'ascens del feixisme i l'autoritarisme en totes les seves formes durant el segle xx va propiciar-ne l'emergència, sovint amb un fons directament mo-

32. El terme prové de la pel·lícula d'Akiro Kurosawa *Rashomon* (1950), basada en la novel·la curta de Ryunosuke Akutagawa, *En el bosc de bambú* (1922), en què l'autor reformula al seu torn un relat medieval japonès sobre les diferents explicacions de la mort violenta d'un samurai a partir de versions contradictòries de diversos testimonis.

ral. El meu exemple predilecte és l'obra de l'historiador medievalista holandès Johan Huizinga, un precursor de la sociologia i la història de la cultura. A més de la *Tardor de l'edat mitjana* (1919) i *Homo Ludens* (1938), Huizinga va escriure el 1935 un llibret titulat *In de schaduwen van morgen* ('En les ombres del demà'), traduït de l'holandès al castellà el 1936 per Maria de Meyere, on efectuava un diagnòstic de la civilització europea a la llum de l'ascens del nazisme. Començava dient: «Vivim en un món embogit. I ho sabem».³³ L'he citat molts cops com un exemple de la reflexió pública que comporta fer història intel·lectual. L'exemple és pertinent perquè la separació entre recerca i reflexió s'aprima en aquest domini. Ja de per si, aquest és un camp crític, més obert i amb vocació pública que la recerca en sentit estricte (de filologia o historiografia) perquè aboca a la diagnosi del present i no es limita a establir fets i hipòtesis sobre les condicions socials del passat. Huizinga és, a més, interessant perquè buscava i descrivia les situacions socials de canvi que he anomenat darrerament «liminals».³⁴ Tant per al segle xv com pel xx elaborava metàfores prou potents per comunicar-ne el contingut de manera força expressiva.³⁵

Les diagnosi no són estrictament previsions ni es basen en models de projeccions estadístiques. Responen més aviat a la intuïció de l'investigador quan té evidència del que pot arribar a esdevenir-se si hom no hi posa remei. En aquest sentit, la història intel·lectual pot ser un *acte performatiu indirecte*, una demanda pràctica de reacció, resiliència o acció política i moral, efectuat amb formes narratives de tota mena, però intencionalment dirigit a expressar pel sol fet de ser enunciat més que el que no pas diu, més que el seu sentit estrictament literal.

33. El llibre comença amb les afirmacions següents: «Vivimos en un mundo enloquecido. Y lo sabemos. A nadie sorprendería que, huido el espíritu, la locura estallase de repente en frenesí, dejando embrutecida y mentecata a esta pobre humanidad europea, bajo el ondear de sus banderas y el zumbido de sus motores». Huizinga (1936: 13)
34. Cf. Sobre la noció de *liminalitat*, vegeu Casanovas (2023, 2024). *Liminalitat* és un concepte provinent de l'antropologia cultural i política, relatiu als estats de transició i a les situacions intermèdies entre allò que és innovador i el que és antic.
35. Per exemple, Huizinga (1919, 1953: 35) expressava la intensitat de les emocions en el segle xv i la diferència amb les que podem sentir nosaltres amb metàfores sensorials com les següents: «Tan abigarrado y chillón era el colorido de la vida, que era compatible el olor de la sangre con el de las rosas». O bé, respecte de les característiques de la cultura occidental d'entreguerres: «Como el olor de asfalto y gasolina flota sobre las ciudades, así flota sobre el mundo una nube de palabrería» (Huizinga 1936: 215). En aquest mateix llibre, l'historiador holandès, en el temps d'entreguerres, es va referir molts cops als límits de la cultura que calia ultrapassar per canviar i als quals, al contrari, caldria haver conservat per no incórrer en les antinòmies i febleses de judici que ell denunciava com a pròpies de la cultura del totalitarisme. Escriu, per exemple, respecte del militarisme com a forma de solució política: «(...) la confianza en medios cuya insuficiencia es clara como la luz del día, no merece otro nombre que el de superstición. Necio es el mundo que vive con tal fe. Aquí viene bien la imagen del prado: un prado donde los pueblos están juntos, pastando pacíficamente o devorándose unos a otros». (Huizinga, 1936: 195)

Hom pot llegir d'aquesta manera els assaigs literaris de Stefan Zweig –*Erasme de Rotterdam, Castèl·lio contra Calvi, Montaigne*– escrits en un temps crític; el *Maimònides* de Leo Strauss i les obres americanes de Hannah Arendt. El poder, la limitació del poder, és al centre d'aquestes obres que acoblen les obres intel·lectuals amb l'autoprotecció en un ambient conflictiu i hostil. Tanmateix, la història de les idees també pot ser de signe contrari, perquè l'assaig filosòfic, històric o polític es nodreix precisament d'això, d'idees, expressades en una narració en llengua natural, defensant tesis que no són només hipòtesis explicatives, sinó arguments a favor d'un o altre model de societat, d'Estat o d'economia.

Les previsions en economia i ciències socials no són cent per cent vàlides. La seva «vàlida ecològica» per fer servir un terme habitual, és més una qüestió de probabilitats i de reducció de la incertesa que no pas de veritats. Per això mateix s'han de fer, i per això mateix no són completament segures; s'escapen al camp científic i són objecte de polítiques públiques –el vessant institucional del diagnòstic. De vegades, quan la projecció estadística està ben feta i les condicions inicials no varien, poden ser molt acurades. Per exemple, el darrer gran desastre ecològic que va tenir lloc a Victòria just abans de l'esclat de la pandèmia, l'incendi que devastà un territori de la mida de Bèlgica de desembre del 2019 a gener del 2020, havia estat previst amb un grau d'encert sorprenent –en lloc, temps i dates– tretze anys abans que no succeís.³⁶

Senzillament els governs no van fer cabal de les recomanacions que indicaven com havia de fraccionar, estancar i repartir el *bush* (a la manera com havia procedit la població aborigen durant mil·lennis) per evitar la propagació de les flames. Al contrari, les meves previsions sobre el desenvolupament tecnològic dels webs de serveis semàntics no s'han acomplert del tot (Casanovas, 2009), per bé que parcialment l'emergència dels webs de serveis jurídics i la de *rules as code*, confirmen que la tendència era correcta (Casanovas, 2022). Hi ha una diferència entre controlar les projeccions estadístiques basades en dades, o seguir les intuïcions pròpies. Les prediccions globals de tendències, les diagnòs, són una barreja d'ambdues coses.

12/ Final: l'oportunitat d'estar molt equivocat

Què he volgut dir amb tot això? Hi ha cap manera de sintetitzar què he volgut dir al final?

La història intel·lectual, per a mi, és un ingredient necessari de qualsevol investigació social seriosa. Sorgeix de la curiositat, cert, de la voluntat

36. Garnaut (2008) a partir del treball estadístic sobre els efectes del canvi climàtic estudiat per l'equip meteorològic del CSIRO (2007) va poder predir l'augment de magnitud i intensitat dels incendis forestals que hi hauria a Gippsland, Victòria, el desembre del 2019 i el gener del 2020.

de conèixer i de saber, de la inquietud de l'investigador. Però també de la necessitat d'establir l'estat de l'art per plantejar correctament les preguntes d'investigació, la metodologia de recerca i les possibles solucions. Fer història, des d'aquest punt de vista, vol dir *incorporar* la història, en la tècnica, els sistemes, els models, les solucions, els programes. I molts cops aquesta és una història per fer, per articular encara, que comença com a reconstrucció del passat conceptual immediat, i acaba com a *explicació* d'aquest mateix passat per *orientar* el present i el futur.

Aquest és el significat de l'expressió «establir l'estat de l'art», el primer grau de coneixement que normalment construïm en projectes de recerca que aparentment són molt lluny de la història del pensament o de la cultura. Però quan hem d'establir qui ha fet què, quan i per què en relació a la recerca present, ja sigui en ciberseguretat, en ètica aplicada, en la regulació del web de les dades, en *blockchain* i contractes intel·ligents, en dret relacional, o en l'elaboració de models de privadesa i protecció de dades, no fem altra cosa que establir bases del present que ens remeten al passat. De seguida trobem les doctrines de la reciprocitat, dels acords, de la causa justa, del doble efecte, de la pau i de la guerra, i ens hem de decantar arran del seu contingut. Estem travessats per un seguit de problemes i respostes que venen de lluny i que nosaltres reactivem en contextos nous. Vi novell en botes velles. Procurem no reinventar la roda.

Hi ha un segon grau en història intel·lectual que transcendeix aquesta primera capa. Es refereix al coneixement i la cultura necessaris per entendre què estem fent i per què; és a dir, per *situar* el nostre propi coneixement. Com he dit, la història intel·lectual és la base de recerques actuals posteriors, que se situen en un estat-present ben particular. És una mica difícil de descriure, però és així. Quan rellegim els autors medievals del segle XIII i XIV –el Dant, Giovanni Villani, Dino Compagni– per trobar les bases de la república de Florència i ens topem amb els *condottieri* catalans i aragonesos que van matar el cap dels güelfs negres Corso Donati; quan anem a l'edat mitjana per escatir les bases del diàleg com a font del dret català i ens topem amb l'escala gradual de violència cap a les minories vulnerables jueva i musulmana que *també* el fonamenten; quan rellegim Leibniz per entendre una primera formulació deontològica de les formes jurídiques i ens topem amb la seva relectura de l'art de la combinatòria de Lull, no fem més que ampliar les bases de les nostres preguntes. Més que no pas orígens, o «genealogies» segons l'expressió habitual, el que apareixen són noves línies de recerca, conjunts de dades que il·luminen el que ja sabíem i ens suggereixen noves interpretacions i preguntes. Ens *re-presentem* millor les preguntes i les possibles respostes.

Aquesta base cultural i l'exercici conceptual que comporta són importants. Com també ho és el tercer ordre que segueix els dos primers. Diuem-ne la capacitat pragmàtica de saltar per sobre del que creïem conegut

i ens equivocàvem. La capacitat de retornar, reexaminar i repensar l'estat de l'art, la seva base cultural, i les preguntes que les han suscidades. Molts cops som víctimes d'interpretacions esbiaixades que es poden corregir amb una mica més d'atenció, amb noves dades, i també amb tècniques que poden ser aplicades per canviar l'orientació de la recerca. Aquests biaixos s'han anomenat de diverses maneres –biaix «ideològic», «partisà», o de «confirmació»–, però s'adrecen bàsicament a l'operació de construir generalitzacions que després resulten «confirmades» a partir dels exemples que adduïm o de dades que es revelen insuficients al final.

Aquest autogovern de l'investigador exigeix metodologia, estadística la majoria de cops, però també una actitud epistemològica que té molt de l'antiga dialèctica, on la subjectivitat i subjectualitat de l'investigador es desfan en les seves identitats, p. ex. en la relació que ell mateix manté amb els altres, el seu entorn, la recerca que emprèn i les dades que n'obté. Això no és sinó una altra manera de defensar que cal formar equips especialitzats per estudiar *també* la producció intel·lectual de les societats humanes. Però, tot i així, al cap i a la fi, la presència d'un jo individual i plural, persistent i residual, que guarda memòria activa de les idees i de les coses es fa notar. És la llibertat d'aquest jo el que em sembla que cal reconèixer i preservar també, incloent-hi la seva capacitat de sentir, equivocar-se, tornar a l'estudi i replantejar la recerca.

Agraïments

Aquest article exposa alguns dels resultats i reflexions elaborades als seminaris científics organitzats amb Josep Monserrat entre el 2015 i el 2019 en el marc dels Projectes de Recerca de l'IEC: (i) *El diàleg com a font de dret. Modelització dels fonaments de la filosofia política i jurídica catalana* (PR2015-S05), i (ii) *Models del dret i la filosofia política catalanes: semàntica de les doctrines juridicopolítiques del pactisme en les seves diferents fases* (PRO2018-S05). Agraïixo la lectura i comentaris de Mario Macías, Joan Cuscó, Wendy R. Simon, Alex Fidora, Tomàs de Montagut i Pere Ripoll.

Bibliografia

BATLLORI, MIQUEL (2003), «Ignasi Casanovas i Frederic Clascar. Historiografia i recuperació del pensament del set-cents i el vuit-cents», Monserrat, Josep i Casanovas, Pompeu (eds.), *Pensament i Filosofia a Catalunya I: 1900-1923*, Barcelona: INHECA/Societat Catalana de Filosofia, 63-80. El text fou republicat sense esmenes a *Comprendre*, vol. 5 (1): 31-37. I encara un tercer cop, aquesta vegada amb les esmenes que Josep M. Mas i Solench (1925-2005), biògraf de Mossèn Frederic Clascar i Sanou, va consignar en la carta adreçada a Pere Lluís Font el 22 de juliol del 2004, a la *Revista d'Història de la Filosofia Catalana / Journal of*

- Catalan of Intellectual History* (JOCIH). Vam tornar a publicar tant les esmenes com la carta original, també traduïdes a l'anglès a *JOCIH* (2011) 1,1: 27-45.
- BEL-ENGUIX, GEMMA (2021), «Evolució del lèxic mitjançant corpus diacrònics i word2vec», Massip-Bonet, Àngels i Perea, Maria-Pilar (eds.) (2021), *El canvi lingüístic. Teories i eines computacionals per estudiar-lo*. Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions, 65-81.
- BERRY, DAVID M. I FAGERJORD, ANDERS (2017), *Digital humanities: Knowledge and critique in a digital age*. London: John Wiley & Sons.
- CASANOVAS, POMPEU (2008), «Memòria escrita i imatge gràfica: presentació d'Infortuni i Bondat, documental sobre Miquel Carreras», *Col·loquis de Vic XII*, Monserrat, Josep i Roviró, Ignasi (coord.), Barcelona: IEC, Societat Catalana de Filosofia, 83-106.
- CASANOVAS, POMPEU (2009), «The future of law: Relational justice, Web services and second-generation Semantic Web», Fernández-Barrera, M., de Andrade, N.N.G., de Filippi, P. et al. (eds.), *Law and Technology: Looking into the future*, Florence: EPAP, 137-156.
- CASANOVAS, POMPEU; MONSERRAT-MOLAS, JOSEP; SIMON, WENDY R. (2017), «Gearing up for Catalan Intellectual History: JOCIH's Twist», *Journal of Catalan Intellectual History* 11: 1-14. <https://ddd.uab.cat/record/182390>
- CASANOVAS, POMPEU (2022), «Inteligencia Artificial y Derecho: La doble implosión de las profesiones y servicios jurídicos en la era digital», Velarde, Olivia i Martín Serrano, Manuel (eds.), *Mirando hacia el futuro. Cambios sociohistóricos vinculados a la virtualización*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), 83-114.
- CASANOVAS, POMPEU; DE KOKER, LOUIS; HASHMI, MUSTAFA (2022), «Law, Socio-Legal Governance, the Internet of Things, and Industry 4.0: A Middle-Out/ Inside-Out Approach» *J5* (1): 64-91. <https://www.mdpi.com/2571-8800/5/1/5>
- CASANOVAS, POMPEU; HASHMI, MUSTAFA; POBLET, MARTA (2023), «Generative AI and the Rule of Law», *Proceedings of Artificial Intelligence Governance Ethics and Law (AIGEL), Reviewed, Selected Papers*. November 02 - December 19, 2022, Barcelona, Spain, 22-38. <https://ceur-ws.org/Vol-3531/>
- CASANOVAS, POMPEU; HASHMI, MUSTAFA; LAM, BRIAN., DE KOKER, LOUIS (2023), «A Techno-legal Ecological Validity Model of Legal Governance» (manuscrit; article en preparació).
- CASANOVAS, POMPEU (2023), «Liminalitat i experiència. Una perspectiva sobre la identitat en la història de la filosofia catalana», ponència presentada al Seminari *Reflexions sobre el pensament filosòfic i pedagògic català*, Societat Catalana de Filosofia, 19 d'octubre, Universitat de Barcelona.
- CASANOVAS, POMPEU (2024), «Mystical Political Body: The Religious Origins of the Notion of Race in the Catalan Culture», Torres, Bertran (ed.), *Eric Voegelin Studies: Yearbook 2024* (en premsa).
- CASTELLANOS, JORDI (2005), *Escriure amb el ritme de la sang: la represa de la novel·la catalana, 1925-192. Discurs de recepció*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CASTELLÓN MASALLES, IRENE (2021), «Mètodes de processament per l'anàlisi lingüística de la variació», Massip-Bonet, Àngels i Perea, M. Pilar (eds.), *El canvi lingüístic. Teories i eines computacionals per estudiar-lo*. Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions, 45-64.
- CURTIS, DAVID J., REID, NICK; I BALLARD, GUY (2012), «Communicating ecology through art: what scientists think» *Ecology and Society* 17 (2).

- CUSCÓ, JOAN (2023), «Dues dècades de filosofia catalana (2000-2022)», *Anuari*, en aquest mateix volum.
- NTOUTSI; EIRINI; FAFALIOS, PAVLOS; GADIRAJU, UJWAL ET AL. (2020). «Bias in data-driven artificial intelligence Systems –An introductory survey». *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 10 (3), p.e1356.
- DALÍ, SALVADOR (1978, 2004), *El mito trágico de “El Angelus” de Millet* (1963). Barcelona: Ed. Tusquets, Barcelona.
- DORAO, MARISOL (1999), *Los mil sueños de Elena Fortún*. Cádiz: Universidad de Cádiz, Servicio de Publicaciones.
- DE MONTAGUT, TOMÀS I RIPOLL, PERE (2021), «Pactism in Catalonia: A dual conception of the political community» *JOCIH* 12: 8-24.
- DUVERLIE, CLAUD; BOURDIEU, PIERRE (1987), «Esquisse d'un projet intellectuel: un entretien avec Pierre Bourdieu», *The French Review*, Dec. 61 (2): 194-205.
- ELÍAS DE TEJADA, FRANCISCO (1963), *Historia del pensamiento político catalán. La Cataluña clásica (987-1479)* I, Sevilla: Ediciones Montejuorra.
- ELÍAS DE TEJADA, FRANCISCO; GABRIELLA PERCOPO, GABRIELLA (1965), *Historia del pensamiento político catalán. La Valencia clásica (1128-1479)* III, Sevilla: Ediciones Montejuorra.
- ELÍAS DE TEJADA, FRANCISCO (1973, 2018), «La tradición de Cataluña» *Verbo (Madrid): Revista de formación cívica y de acción cultural, según el derecho natural y cristiano* 561: 61-85.
- FERRATER, GABRIEL (2019), *Curs de literatura catalana contemporània*, Cornudella, Jordi (ed.), Barcelona: Empúries.
- FOGUET I BOREU, FRANCESC (2019), «Joan Oliver under Francoist Police Surveillance (1948–1977)», Casanovas, Pompeu; Corretger, Montserrat; Vicent, Salvador (eds.), *The Rise of Catalan Identity. Social Commitment and Political Engagement in the Twentieth Century*. Cham: Springer, 159-169.
- FORTÚN, ELENA (1949), *Borrador de los cuentos que Celia a los niños cuenta*, https://bibliotecavirtualmadrid.comunidad.madrid/bvmadrid_publicacion/elena_fortun/es/consulta/registro.do?id=22100
- FRISTON, KARL J. (2013), «Life as we know it», *Journal of the Royal Society Interface*, 10: 20130475, <http://dx.doi.org/10.1098/rsif.2013.0475>
- GARNAUT, ROSS (2008), *The Garnaut climate change review. Final Report*. Cambridge. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&ctype=pdf&doi=79dbf2e1398d543828050f7d2b5f12537ae17c63>
- HAVINGA, ANNA D. I WYNER, ADAM Z. (2017), «The Aberdeen Burgh Records of 1398-1531 and the Semantic Web», *JOCIH* 1 (11): 151-157.
- HUIZINGA, JOHAN (1930, 1953), *El otoño de la Edad Media. Estudio sobre las formas de vida y del espíritu durante los siglos XIV y XV en Francia y en los Países Bajos* (1919). Madrid: Revista de Occidente.
- HUIZINGA, JOHAN (1936), *Entre las sombras del mañana* (1935). Madrid: Revista de Occidente.
- JANSSON, ANTON (2021), «Things are different elsewhere: An intellectual history of intellectual history in Sweden», *Global Intellectual History* 6 (1): 83-94.
- KENNEALLY, CHRISTINE (2023), «Grammar changes how we see, an Australian language shows», *Scientific American*, 1 de novembre. <https://www.scientificamerican.com/article/grammar-changes-how-we-see-an-australian-language-shows/>
- KHATOURI, HANANE; BENAMARA, TARIQ; BREITKOPF, PIOTR I DEMANGE, JEAN (2022), «Metamodeling techniques for CPU-intensive simulation-based design optimi-

- zation: A survey», *Advanced Modeling and Simulation in Engineering Sciences* 9 (1): 1-31.
- LLORENS JORDANA, RODOLF (1998), *Com han estat i com som els catalans* (1969), Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca.
- MACÍAS, MARIO (2023), «Presentació del n. 12 del Journal of Catalan Intellectual History: Special Issue on Catalan Medieval Law», *Anuari*, en aquest mateix número.
- MANSFIELD, DANIEL F. I WILDBERGER, N.J. (2017), «Plimpton 322 is Babylonian exact sexagesimal trigonometry», *Historia Mathematica* 44 (4): 395-419.
- MANSFIELD, DANIEL F. (2020), «Perpendicular Lines and Diagonal Triples in Old Babylonian Surveying», *Journal of Cuneiform Studies* 72 (1): 87-99.
- MASSIP-BONET, ÀNGELS I PEREA, MARIA-PILAR (EDS.) (2021), *El canvi lingüístic. Teories i eines computacionals per estudiar-lo*. Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions.
- MEROÑO-PEÑUELA, ALBERT; ASHKPOUR, ASHKAN; VAN ERP, MARIEKE; MANDEMAKERS, KEEN; BREURE, LEEN; SCHARNHORST, ANDREA; SCHLOBACH, STEFAN; AND VAN HARMELLEN, FRANK (2015), «Semantic technologies for historical research: A survey», *Semantic Web* 6 (6): 539-564.
- MEROÑO-PEÑUELA, ALBERT (2017), «Digital humanities on the Semantic Web: accessing historical and musical linked data», *JOCIH* 11 (1): 144-149.
- MICHEL, JEAN-BAPTISTE; KUI SHEN, YUAN; PRESSER, AVIVA; VERES, ADRIEN; GRAY, ANDREW K.; PICKETT, JOSEPH P.; PICKETT HOIBERG, et al. (2011), «Quantitative analysis of culture using millions of digitized books», *Science* 331, 6014: 176-182.
- MOLONTAY, R. I NAGY, M. (2021), «Twenty years of network science: A bibliographic and co-authorship network analysis», *Big Data and Social Media Analytics*. Cham: Springer, 1-24.
- NORDLINGER, RACHEL I KIDD, EVAN (2023), «Uncovering ergative use in Murrinhpatha: Evidence from experimental data», *Australian Journal of Linguistics* 43 (1): 69-86.
- RESINA, JOAN-RAMON (2011), «Untying Tongues: Literatures in Minority or Minoritized Languages in Spain and Latin America», *Romance Notes* 51(1): 49-56.
- SALVADOR, VICENT (2021), «Toc-toc, qui és? El canvi, (reflexions pragmadiscursives)», a Àngels Massip-Bonet i Maria Pilar Perea (eds.) *El canvi lingüístic. Teories i eines computacionals per estudiar-lo*. Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions, 13-26.
- SERRA, XAVIER (2023), «Les idees de Joan Fuster sobre els conflictes lingüístics en l'època actual», Sales, Jordi; Roviró, Ignasi; Vilanou, Conrad (Coord.), *Col.loquis de Vic XXVII. La Llengua*. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, IEC, 31-42.
- SIMON, WENDY R. (2023), «La cultura filosòfica catalana actual: com fem història intel·lectual. La proposta de la JOCIH», *Anuari*, en aquest mateix número.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, JAUME; PELÁEZ, MANUEL J., I VILANOVA I VILA-ABADAL, FRANCESC (2018), «Epistolario de Jordi Rubió i Balaguer con los juristas e historiadores del derecho Ramón D'Abadal i de Vinyals y Ferran Valls i Taberner», *Revista europea de historia de las ideas políticas y de las instituciones públicas*, (agosto) <https://www.eumed.net/rev/rehipip/12/epistolario.html>
- SOLDEVILA, FERRAN (1954), «Francisco Elías de Tejada: Las doctrinas políticas en la Cataluña medieval», *Estudis Romànics* 3: 325-326.

SOLMS, MARK (2021), *The hidden spring: A journey to the source of consciousness*. London: Profile Books.

VALLBÉ, JOAN-JOSEP (2017), «Gabriel Ferrater: A Note on Science, Ideas, and Poetry», *Journal of Catalan Intellectual History*, 11: 136-143.

VILANOVA I VILA D'ABADAL, FRANCESC (2019), «Destino i la defenestració d'Ignacio Agustí. Els equilibris interns d'uns temps difícils (1956-1957)», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 9: 9-70.

VILANOVA I VILA D'ABADAL, FRANCESC (2020), «Intel·lectuals, cultures (polítiques) i franquisme. Algunes notes sobre la situació catalana». *Catalonia*, 26: 103-127.

Caulfield South, Melbourne, 19/04/2022; revisat a Bellaterra, 30/11/2023